

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ

THE CURRENT TRENDS DEVELOPMENT NORMATIVE-LEGAL REGULATION DIGITAL ECONOMY

Левницька Н.О., к.ю.н.,
доцент кафедри основ права України

Львівський національний університет імені Івана Франка

Сучасний світ стає все більш залежним від технологій. Бурхливий розвиток та поширення цифровізації вимагає оперативної, системної реакції інститутів громадянського суспільства і визначає один із головних викликів, що стоять перед правом. Для його подолання праву та правовій науці необхідні нові теоретичні, практичні рішення, що окреслюють принципи, закономірності розвитку цифрових технологій і впливають на ефективність правозастосування в умовах цифрової трансформації світу. У статті аналізуються різні законопроекти, концепції закордонних країн та підходи з удосконалення нормативно-правового регулювання відносин у сфері так званої «цифрової економіки». У результаті наукового пошуку визначено, що цифрова економіка – це система економічних, соціальних і культурних відносин, яка базується на використанні цифрових технологій. У статті пропонується авторський погляд на діджиталізацію економіки в міжнародному значенні. Зазначено головні напрями стратегії єдиного цифрового ринку Європи, які спрямовані на створення інформаційної економіки й електронного суспільства, що надає рівні можливості для всіх, стимулювання трансграничної торгівлі та послуг, підвищення конкурентоспроможності економіки Європейського Союзу. Розглянуто деякі питання й особливості розвитку українського права в умовах становлення цифрової економіки. Підлягають осмисленню цифрові процеси, зокрема в таких сферах, як індустрія 4.0, розумні міста. Пропонуються нові підходи до правового визначення моделей законодавчого регулювання цифрової економіки в закордонних країнах. Зазначено, що у світових державах на сучасному етапі соціально-економічної трансформації суспільства середовище накладає свої особливості на інституційну структуру суспільства, на моделі законодавчого регулювання цифрової економіки та спричиняє потребу у формуванні принципово нових концепцій і підходів. Наведено у вигляді таблиці результати стратегій – законодавчого регулювання розвитку цифрової економіки деяких світових держав. Розглянутий закордонний досвід правового регулювання у сфері цифрових правовідносин буде корисним для застосування в національному нормативно-правовому регулюванні в цифровому полі. Україні необхідно скористатися сформованим перехідним моментом у світовій економіці та вийти на новий соціально-технічний рівень із метою забезпечення потенціального сприяння економічного розвитку.

Ключові слова: цифрова трансформація, інформаційно-комунікаційні технології, інтернет, цифровізація, правове регулювання, діджиталізація, модель.

The modern world is becoming more dependent on technology. Rapid development, dissemination of digitalization requires prompt, systematic reaction of civil society institutions and defines one of the main challenges facing the law. To overcome it law and law science necessary new theoretical, practical solutions that define principles, patterns of digital technology and influence the law effectiveness of enforcement in conditions of digital transformation of the world. The article analyses different bills, concepts of foreign countries and approaches to improvement the normative – legal regulation of relations in the sphere of so-called “digital economy”. As a result of the scientific search determined the digital economy is a system of economic, social and cultural relations, which based on the use of digital technologies. The article proposes an author’s view on the digitalization of the economy in international importance. The main directions noted of the strategy of the single digital market in Europe which, aimed at creating the information economy and electronic society, that provides equal opportunities for all, stimulation of cross-border trade and services, and increasing the competitiveness economy of the European Union. Some issues and peculiarities of the development of Ukrainian law are considered in the conditions of becoming of digital economy. Digital processes was comprehension, particularly in such areas as Industry 4.0, smart cities. New approaches are proposed to the legal regulation of models legislative regulation digital economy in foreign countries. It is noted that at the present stage of the socio-economic transformation of society, on the model of legislative regulation of digital economy in foreign countries, the environment imposes its peculiarities on the institutional structure of society, the need to formulate fundamentally new concepts and approaches. In the table are presented the results of strategies – legislative regulation of the digital economy of some world countries. Considered foreign experience of legal regulation in the sphere of digital legal relations will be useful for application in the national regulatory legal regulation in the digital spheres. Ukraine needs to use a formed transitional moment in the world economy and reach a new socio-technical level in order to ensure potential assistance to economic development.

Key words: digital transformation, information and communication technologies, internet, digitalization, legal regulation, digitization, model.

На сучасному етапі розвитку людської діяльності цифровізація стала реальним складником усіх процесів суспільного життя. Перехід до впровадження цифрових технологій і модифікація глобалізаційних тенденцій ставлять перед усіма країнами світу завдання адекватного реагування на ці нові реалії. Цифрові технології наповнили іншим змістом усі форми міжнародних відносин. Завпровадження цифрових технологій може докорінно змінити характер міжнародної діяльності компаній міжнародної інвестиційної політики, без якої неможливо побудувати мережу інфраструктури, яка стимулює розвиток бізнесу, що працює із цифровими технологіями, та підтримувати процес трансформації нової економіки загалом. Чинниками впровадження завдяки розвитку цифрової економіки інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери господарського життя є: інтернет речей (Internet of things), штучний інтелект та машинне навчання (Artificial intelligence & Deep learning), технології на принципах розподіленого реєстру (Blockchain), «хмарні» комп’ютерні сервіси й обчислення (Cloud computing), «розумні» комплекси та пристрої (Smart

everything), Великі дані (Big Data), віртуальна та доповнена реальність (Augmented & additive reality), сучасні біоінженерні технології (Biotech), системи кібербезпеки (Cybersecurity), соціальні мережі (Facebook, Twitter), цифрові двійники (Digital twins), цифрові технологічні платформи (агрегатори). Усе це сучасні напрями «цифровізації» (цифрової трансформації), якими охоплені уже весь світ.

У даний час актуальним є вивчення тих головних ідей, принципів напрацювань закордонних держав, на яких ґрунтуються основні документи та стратегії нормативно-правового регулювання цифрової трансформації економіки у країнах даного континенту. Аналіз досліджень світових моделей правового регулювання цифрової економіки дозволить визначити характерні особливості й ознаки правового регулювання, з’ясувати мету розробки та впровадження нормативно-правових приписів, спрямованих на формування та регулювання сучасного суспільства відповідно до державних потреб.

Питанням правового регулювання цифрової трансформації економіки значну увагу приділяли вітчизняні вчені,

зокрема: В. Апалькова, С. Веретюк, Ю. Зайцева, С. Коляденко, І. Карчева, О. Москаленко, І. Малік, В. Пілінський, Ю. Пивоваров, В. Фішук. Закордонні автори зробили свій внесок у дослідження проблем, що стосуються цифрової економіки, серед них N. Chakpitak [1], С. Martin-Shields [2], Н. Goldstein [3], М. Pilik [4], К. Tan [5] та ін. Значна кількість невисвітлених питань щодо нормативно-правового регулювання у сфері цифровізації залишаються недостатньо розкритими.

Метою статті є надання результатів дослідження правового регулювання у сфері впливу процесів цифрової економіки як загалом у світі, так і їх поширення в національній цифровій економіці. Результати дослідження можуть бути використані під час розроблення національних програм і стратегій розвитку цифрової економіки.

Правове регулювання цифрової економіки в міжнародному контексті означає створення правової основи інформаційної політики та міцного міжнародного співробітництва. У сучасній літературі є багато визначень цифрової економіки з урахуванням стрімкого процесу її становлення. Уперше термін був запропонований ще в 1995 р. Д. Тапскоттом [6]. Оксфордський словник називає цифровою економіку, яка здебільшого функціонує із застосуванням цифрових технологій, особливо електронних транзакцій, здійснюваних із використанням інтернету [7]. Але дотепер немає єдності щодо цифрової термінології. У результаті наукового пошуку визначено, що цифрова економіка – це система економічних, соціальних та культурних відносин, яка базується на використанні цифрових технологій. Діджиталізація економіки (Digital economy) у міжнародному значенні – це мережа міждержавних взаємин суб'єктів світового господарства в області впровадження цифрових технологій, яка включає нові методи генерування, обробки, зберігання, передачі інформації в усіх сферах людської діяльності.

В Європейському Союзі вперше з'явилася тематика цифрової економіки у 2010 р., коли Європейська комісія затвердила цифровий Порядок денний для Європи, що стало першою із семи ініціатив у рамках стратегії «Європа 2020». У травні 2015 р. на підставі накопиченого досвіду під час імплементації цього документа затверджена «Стратегія єдиного цифрового ринку для Європи» [8]. Модель правового регулювання в цифровій економіці Європейського Союзу (далі – ЄС) спрямована на полегшення доступу споживачів, бізнесу до товарів і послуг через Інтернет у межах усього Євросоюзу; створення сприятливих умов для розвитку цифрових мереж, послуг і сприяння максимальному зростанню потенціалу європейської цифрової економіки. Метою єдиного цифрового ринку Європи є створення інформаційної економіки й електронного суспільства, що надає рівні можливості для всіх, стимулювання транскордонної торгівлі та послуг, підвищення конкурентоспроможності економіки ЄС. У країнах інтеграційного об'єднання почали реалізовуватись власні національні програми. На національному рівні це закріплено в урядовій Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр., що є прискоренням технологічного розвитку України та забезпечення пришвидшеного впровадження цифрових технологій в економіці та соціальній сфері країни [9]. Створена нова державна програма зумовлена появою нових суспільних відносин, які безпосередньо виникають, реалізуються в цифровому середовищі, пов'язані із процесами цифровізації та цифрової трансформації традиційних суспільних відносин, яка і буде формувати нове законодавство, новий підхід до понять, а також розробку нових узгоджених, несуперечливих правових норм і правових інститутів, нові права й обов'язки. Ціль розроблення Концепції зумовлена необхідністю систематизувати та відповідно застосовувати нормотворчість, правозастосування, моніторинг правозастосування й оцінку фактичного впливу у сфері цифрової економіки базових понять, базових принципів.

5 вересня 2019 р. укладено меморандум про створення Української національної цифрової коаліції «Коаліція цифрової трансформації». Цифрові коаліції – це прозоре партнерство між суб'єктами цифрових трансформацій, яке сприяє розвитку цифрових навичок у державах-членах, які працюють разом для втілення цифрових перетворень, розвитку цифрової економіки та вдосконалення цифрових навичок на національному, регіональному або місцевому рівнях. В українську національну цифрову коаліцію увійшли 46 державних, приватних установ і організацій, навчальних закладів, громадські організації. Діяльність «Коаліції цифрової трансформації» буде спрямована на консолідацію, координацію ініціатив і зусиль усіх партнерів в області цифрового розвитку й інтеграції України до європейського цифрового простору. Національні цифрові коаліції на сьогодні створені у 23 європейських країнах.

За ступенем цифровізації національні господарства країн світу дуже різняться. Першими рух у бік «цифровізації» економіки задекларували Сполучені Штати Америки (далі – США) та Китай, які вважаються неформальними лідерами, що усвідомлюють неминучість майбутніх змін. Слідом за ними відповідні програми розробили Англія, країни Європейського Союзу, Австралія, Білорусь, Казахстан та інші [10].

Дослідження показало, що в деяких закордонних державах простежується тенденція до законодавчого закріплення концепції цифрової економіки, а також її окремих елементів. Прикладом такої держави є Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, де у 2017 р. ухвалений Закон «Про цифрову економіку» (UK Digital Economy Act 2017) [11], а потім розроблена «Стратегія цифрової економіки», яка націлена на цифрову трансформацію економіки, тобто просування та впровадження інновацій в економіку та бізнес за допомогою цифрових інформаційно-комунікаційних технологій. Закон має таку структуру: Ч. 1 «Доступ до електронних послуг». Ч. 2 «Цифрова інфраструктура». Ч. 3 «Порнографія в мережі Інтернет». Ч. 4 «Інтелектуальна власність». Ч. 5 «Цифровий уряд. Гл. 1 «Надання публічних послуг». Гл. 2 «Реєстрація громадян». Гл. 3 «Публічний сектор». Гл. 4 «Шахрайські дії щодо публічного сектора». Гл. 5 «Передача інформації для науково-дослідних цілей». Гл. 6 «Податкова митна служба її Величності». Гл. 7 «Статистика». Ч. 6 «Служба з комунікацій. Повноваження служби та інших суб'єктів». Ч. 7 «Загальні положення». Модель законодавчої концепції цифрової економіки Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії можна охарактеризувати такими видами: ухвалення спеціального закону; створення нормативно-правових приписів в області електронної комунікаційної інфраструктури та послуг; забезпечення надання цифрових послуг світового рівня та повна трансформація адміністративних процесів і процедур із метою підвищення їхньої ефективності; орієнтація на побудову та вдосконалення відносин між пристроєм і людиною або взаємодію між людьми за допомогою пристроїв. Ціль нормативно-правових приписів Закону «Про цифрову економіку» полягає в забезпеченні передачі цифрової інформації між органами влади відповідно до концепції цифрового уряду, зокрема у використанні нових методів управління, краудсорсінгу, бізнес-кейсів, загальних технологій у державному секторі, у розвитку цифрових інструментів для державних службовців; в обмеженні доступу неповнолітніх осіб до порнографічних матеріалів у мережі Інтернет; забезпеченні блокування забороненого інтернет-контенту за допомогою інформаційних фільтрів; посиленні відповідальності за зловмисні телефонні дзвінки; посиленні відповідальності за порушення авторських прав із використанням цифрової інфраструктури; у визначенні повноважень Служби з комунікацій щодо Британської мовної корпорації тощо.

У 2013 р. ухвалена урядова резолюція про створення «Національної ініціативи «Цифровий Ізраїль»». Метою

даної ініціативи стало формулювання, втілення в життя загальнонаціональної політики із цифровізації економіки країни та розширення використання інформаційно-комунікаційних технологій.

У 2009 р. у США розвинулася концепція «Хмарна стратегія», яка дозволила створення розумних промислових виробництв, магазинів, міст, транспортних систем, вирішила завдання соціальної взаємодії, електронної комерції, моніторингу глобальних логістичних потоків. В ухваленому у 2010 р. Законі про цифрову економіку передбачена можливість припинення доступу до мережі Інтернет користувачів, які порушують авторські права, закриття сайтів, викритих у такому діянні, а також низка обмежувальних процедур. У компетенції спеціально створеної структури Національного відділу з боротьби зі злочинами у сфері високих технологій реалізуються дані заходи.

У червні 2016 р. Міністерством торгівлі США ухвалений документ під назвою «Забезпечення розвитку та інновацій у цифрову економіку» [12]. Зазначений документ має таку структуру: Вступ. Гл. 1 «Вільний та відкритий інтернет»:

- забезпечення глобального руху цифрової інформації онлайн;
 - застосування підходу за участю всіх зацікавлених сторін у галузі управління глобальним інтернетом;
 - приватизація управління системами доменних імен.
- Гл. 2 «Довіра та безпека онлайн»:
- гарантування безпеки персональних даних споживачів;
 - збереження безпеки в області цифрової економіки.
- Гл. 3 «Інновації та перспективні технології»:
- охорона інтелектуальної власності авторів, споживачів та винахідників;
 - спрощення системи відкритих даних і стандартів технічної сумісності.

Гл. 4 «Доступ та навички роботи із цифровими технологіями»:

- забезпечення доступу в інтернеті та впровадження інтернет-технологій по всій Америці.

Висновок (перспективи розвитку).

У Китаї у 2015 р. ухвалено концепцію «Інтернет», яка включає такі напрями: переробна промисловість, фінанси, медицина, уряд, АПК. Ці напрями розвитку мають на меті перехід на нові інформаційні та комунікаційні технології для реформування існуючих суспільних відносин.

Правове регулювання відносин унаслідок розвитку цифрової економіки уряд Австралії 19 вересня 2017 р. втілює у національній Стратегії цифрової економіки (Digital Economy Strategy) [13]. Головна ціль даної Стратегії – адаптація держави, бізнесу та всієї спільноти до процесів цифровізації для використання сучасних цифрових можливостей на користь суспільства.

12 грудня 2017 р. Національна наукова організація «Наука та технології Австралії» розробила проект Стратегії [14]. Модель правового регулювання даної Стратегії розвитку цифрової економіки передбачає впровадження високих цифрових технологій у повсякденне життя країни; забезпечення доступності цифрових технологій для громадян і організацій; підтримку доступу до новітніх цифрових технологій малого та середнього бізнесу; забезпечення технічної програмної сумісності різних пристроїв, що використовують цифрові технології; гарантування безпеки угод в електронній формі; забезпечення збереження цифрових даних.

Урядом Австралії у 2016 р. затверджено План розвитку розумних міст, який базується на трьох взаємопов'язаних елементах, як-от: розумні інвестиції, розумна політика та розумні технології.

Діють програми розумного міста в Індії, Китаї, Бразилії, Південній Африці. Метою програм є використання сучасних науково-технічних можливостей для забезпечення сталого та безпечного розвитку міст держав. Модель законодавчого регулювання цих програм включає такі напрями: стимулювання розвитку та застосування енергоефективних технологій; розширення можливостей цифрових технологій, зокрема для потреб малого та середнього бізнесу; забезпечення екологічного благополуччя у великих містах; залучення інвестицій у містобудуванні, інші інженерні проекти. Реалізація програми «Розумне місто» дозволить проаналізувати різні підходи та технології для тиражування в майбутньому на території своїй країні найбільш ефективних рішень.

Цифровізація економіки також торкнулась Канади. 19 червня 2018 р. Міністерством інновацій, науки та економічного розвитку Канади оголошено ініціювання публічних слухань із питання цифрової та інформаційної трансформації економіки відповідно до вимог сучасності. Метою слухань було визначення можливостей Канади щодо розвитку інновацій, підвищення безпеки цифрової інформації, використання сучасних технологій для працевлаштування громадян Канади та залучення інвестицій, що дозволить використовувати інноваційні технології для розвитку національної економіки.

У Німеччині каталізатором процесу цифрових технологій виступила держава із програмою «Індустрія 4.0» (2011 р.), яка ґрунтується на концепціях промислового інтернету й інтернету речей, що згодом повністю переїде на інтернетизоване виробництво.

Цікавий досвід розвитку цифрової системи в Сінгапурі, де на початку 2000-х рр. почалася реалізація програми «Електронний уряд Сінгапуру». У межах даної програми створені інтегровані в єдину систему портали державних установ, що надають електронно-інформаційні послуги в різних сферах [15]. Також у Сінгапурі ухвалений Кодекс поведінки в мережі Інтернет, який забороняє розміщення матеріалів, що вважаються небажаними з міркувань суспільної моралі, порядку, інтересів та безпеки, або матеріалів, іншим чином заборонених законодавством Сінгапуру [16].

У Південній Кореї у 2014 р. почалося створення «креативної економіки», яка сфокусувалася на стартапах, інноваціях і поширенні досягнень у сфері інформаційно-комунікаційних технологій у галузях економіки.

Модель правового регулювання у сфері цифрової економіки Естонії містить розробку національної стратегії цифрової економіки E-Estonia (Електронна Естонія) у напрямках створення інтернет-платформ для вирішення різних завдань суспільства: щодо електронного уряду (1997 р.), електронного податку (2000 р., шляху (канал) Ікс – X-road (2001 р.), цифрової ідентифікаційної карти (2002 р.) електронного голосування (2005 р.), гарантування громадської безпеки (2007 р.), блокчейн (2008 р.), електронної охорони здоров'я (2008 р.), електронного резидента (2014 р.) тощо.

У Новій Зеландії в січні 2018 р. проводилось дослідження можливості трансформації законодавства в набір правил, придатних для застосування як людиною, так і пристроями [17].

У багатьох країнах уже ухвалені окремі нормативні акти у сфері цифрової економіки. Зокрема, у США діє Digital millennium copyright act (DMCA) (Закон про авторське право в цифрову епоху) [18], у Франції Закон «Про довіру до цифрової економіки» [19] дав визначення електронній торгівлі, електронній комерції.

Результати стратегій – законодавчого регулювання розвитку цифрової економіки деяких світових держав – можна зобразити у вигляді таблиці:

Через уповільнення економічного зростання більшості країн світу в останні десятиліття, структурні зміни та дис-

Країна	Назва стратегії
Австралія	Australian National Digital Economy Strategy
Австрія	Strategy for Research, Technology and Innovation (RTI strategy)
Великобританія	Digital Economy Act
Європейський Союз	Digital Agenda for Europe (DAE)
Естонія	The Estonian Information Society Strategy 2007–2013
Іспанія	Plan Avanza 2
Канада	Canada's digital economy strategy built upon the Government's economic plan, Advantage Canada
Нідерланди	Digital Agenda.nl
Німеччина	Digital Germany 2015
Нова Зеландія	Directions and Priorities for Government ICT
Норвегія	Digital Agenda for Norway
Португалія	Digital Agenda 2015
США	Many ICT initiatives form part of the Strategy for American Innovation
Туреччина	The e-Transformation Turkey Project since 2003
Угорщина	The Digital Renewal Action Plan
Франція	Plan Numérique 2012
Чехословаччина	Smart Administration Strategy for the period 2007–2015
Швейцарія	Strategy for an Information Society in Switzerland
Швеція	Digital Agenda for Sweden
Японія	New Strategy in Information and Communications Technology

баланс у світовій економіці загалом актуалізувалася проблема пошуку принципово нових джерел економічного зростання та розвитку. І такими джерелами вже сьогодні стають цифрові технології та цифрова економіка. Аналіз світового досвіду цифрової економіки показує, що виникла необхідність міняти традиційний підхід і до нормативно-правового регулювання сучасних правовідносин. На цьому етапі розвитку суспільства потрібні зміни нормативно-правової бази, повинен бути розроблений цифровий механізм, спрямований на регулювання цифрових процесів, що забезпечуватиме своєчасне застосування норм. Фактично, цифровим повинен стати процес нормотворчості та право-

застосування, що забезпечить правильне застосування під час проєктування цифрових процесів регулювання. Стратегії, програми світових держав обумовили певні моделі нормативно-правового регулювання в цифровому полі. Основною метою зазначених напрямів даних стратегій є формування нового регулятивного середовища, що забезпечить сприятливий правовий режим для виникнення та розвитку сучасних технологій із використанням цифрової економіки. Наведений досвід закордонних держав, оцінка застосованих у них моделей правового регулювання можуть бути використані під час розроблення програм і стратегій розвитку цифрової економіки на національному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Thailand in the Era of Digital Economy: How Does Digital Technology Promote Economic Growth? / N. Chakpitak et al. *Studies in Computational Intelligence*. 2018. № 753. P. 350–362.
2. Martin-Shields C., Bodanac N. Peacekeeping's Digital Economy: The Role of Communication Technologies in Post-Conflict Economic Growth. *International Peacekeeping*. 2017. 26 p. URL: <https://doi.org/10.1080/13533312.2017.1408413>.
3. Goldstein H. Editorial: The Digital Economy Act and Statistical Research. *Journal of the Royal Statistical Society. Series A: Statistics in Society*. 2017. Vol. 180. Iss. 4. P. 945–946.
4. Pilik M., Juříčková E., Kwarteng M. On-line Shopping Behaviour in the Czech Republic under the Digital Transformation of Economy. *Economic Annals-XXI*. 2017. Vol. 165. № 5–6, P. 119–123. URL: <https://publikace.k.utb.cz/handle/10563/1007676>.
5. Using Big Data to Make Better Decisions in the Digital Economy / K. Tan et al. *International Journal of Production Research*. 2017. Vol. 55. № 17. P. 4998–5000.
6. Tapscott D. *The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence*. New York: McGraw-Hill, 1995. 342 p.
7. Oxford Living Dictionaries. URL: https://en.oxforddictionaries.com/definition/digital_economy.
8. A Digital Single Market Strategy for Europe: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. COM (2015) 192 final. Brussels: the European Commission, 2015. 20 p. URL: <http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2015/EN/1-2015-192-EN-F1-1.PDF>.
9. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження КМУ від 17 січня 2018 р. № 67-р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80_2.
10. Введение в «цифровую» экономику / А. Кешелова и др.; под общ. ред. А. Кешелова. ВНИИГеосистем, 2017. 28 с. Кн. 1: На пороге «цифрового будущего».
11. Digital Economy Act 2017. URL: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/30/introduction>.
12. URL: https://www.ntia.doc.gov/files/ntia/publications/enabling_growth_innovation_in_the_de_0.pdf.
13. URL: <https://consult.industry.gov.au/portfolio-policy-and-innovation-strategy/the-digital-economy>.
14. URL: <https://scienceandtechnologyaustralia.org.au/wp-content/uploads/2017/12/Science-Technology-Australia-Digital-Economy-Strategy-Submission.pdf>.
15. Ткачева Н. Сингапур: социальные измерения информационного общества. *Национальные модели информационного общества* / отв. ред. и сост. Е. Вартанова. Москва: ИКАР, 2004.
16. Бондаренко К. Законы, важные для владельца интернет-бизнеса в Сингапуре. URL: <https://www.start-business-insingapore.com/blog/internet-biznes-v-singapore.html>.
17. Better Rules for Government Discovery Report. *DIGITAL.GOV.NZ*. URL: <https://www.digital.govt.nz/showcase/better-rules-for-government-discovery-report/>.
18. H. R. 2281 – Digital Millennium Copyright Act. URL: <https://www.congress.gov/bill/105th-congress/house-bill/2281/text/enr>.
19. Loi du 21 juin 2004. Loi pour la confiance dans l'économie numérique (1). *JORF*. 22.06.2004.